

Bertell Olman

New York Üniversitesi siyaset bilimi profesörlerindedir. Aynı üniversitede diyalektik yöntem ve sosyalist teori üzerine dersler vermektedir.

Yazarın başlıca eserleri Türkçede Yordam Kitap tarafından yayımlanmıştır:

Alienation: Marx's Conception of Man in Capitalist Society (New York, 1971) [*Yabancılaşma: Marx'ın Kapitalist Toplumdaki İnsan Anlayışı*, çev. Ayşegül Kars, 2012; 2. basım: 2014].

Dialectical Investigations (Routledge, 1993) [*Diyalektik Soruşturmalar*, çev. Cenk Saraçoğlu, 2011; 2. basım: 2019].

Dance of the Dialectic (University of Illinois Press, Urbana ve Chicago, 2003) [*Diyalektiğin Dansı*, çev. Cenk Saraçoğlu, 2006, 4. basım: 2015].

Marxism: An Uncommon Introduction (Stirling Yayınları, Yeni Delhi, 1991) [*Marksizme Sıra Dışı Bir Giriş*, çev. Ayşegül Kars, 2009, 3. basım: 2015].

Dialectics for the New Century (Tony Smith ile, 2008, New York) [*Yeni Yüzyılda Diyalektik*, çev. Şükrü Alpagut, 2013].

Remember What Happened to The Horses ... And Grab The Stick [*Atları Hatırlayın... Ve Sopyayı Kapın!*, çev. Deniz Gedizlioğlu, 2013].

How to Take an Exam...and Remake the World [*Sınavlarda Neler Yapmalı ve Dünyayı Nasıl Değiştirmeli?*, çev. Deniz Gedizlioğlu, 2017].

Ollman, aynı zamanda Türkçe versiyonu Yordam Kitap tarafından Mayıs 2013'te basılan "Sınıf Mücadelesi" isimli bir masaüstü oyunun da yaratıcısıdır. Yıllardır üniversitelerde akademik özgürlük mücadelesi veren Ollman, Amerikan Siyaset Bilimi Vakfı tarafından pek çok ödüle layık görülmüştür.

Kevin B. Anderson

Kaliforniya Üniversitesi'nde siyaset bilimi, sosyoloji ve feminist çalışmalar profesörüdür. Marx ve Engels'in tüm yapıtlarını eksiksiz yayımlamayı amaçlayan Marx-Engels Gesamtausgabe (MEGA) Projesi'nin yürütücüleri arasındadır. Anderson'ın Türkçede *Lenin, Hegel ve Batı Marksizmi* (Yordam Kitap, 2014), *Marx Sınırlarda* (Yordam Kitap, 2018) ve *Foucault ve İnan Devrimi* (Janet Afary ile birlikte, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi) kitapları yayımlanmıştır.

Eserin orijinal adı:

Karl Marx

(The International Library of Essays in Classical Sociology)

(Ashgate, 2012)

ÇAĞDAŞ MARKSİZM SEÇKİSİ

Yüzyıla Damga Vuran Metinler

Hazırlayanlar:
Bertell Ollman ve Kevin B. Anderson

İngilizceden Çeviren:
Şükrü Alpagut

Yordam Kitap: 344 • **Çağdaş Marksizm Seçkisi** • Bertell Ollman ve Kevin B. Anderson
ISBN 978-605-172-341-9 • *Çeviri*: Şükrü Alpagut
Kapak ve İç Tasarım: Savaş Çekiç • *Sayfa Düzeni*: Gönül Göner
Birinci Basım: Mayıs 2019
© Bertell Ollman ve Kevin B. Anderson, 2012 © Yordam Kitap, 2018

Yordam Kitap Basın ve Yayın Tic. Ltd. Şti. (Sertifika No: 10829)
Çatalçeşme Sokağı Gendaş Han No: 19 Kat: 3 34110 Çağaloğlu - İstanbul
Tel: 0212 528 19 10 • W: www.yordamkitap.com • E: info@yordamkitap.com
www.facebook.com/YordamKitap • www.twitter.com/YordamKitap
www.instagram.com/yordamkitap

Baskı: **İnkılap Kitabevi Baskı Tesisleri** (Sertifika No: 44066)
Çobançeşme Mah. Altay Sok. No: 8
Yenibosna / Bahçelievler - İstanbul
Tel: 0212 496 11 11

ÇAĞDAŞ MARKSİZM SEÇKİSİ
Yüzyıla Damga Vuran Metinler

İÇİNDEKİLER

MAKALELERİN YAYIMLANDIĞI İLK KAYNAKLAR	9
YORDAM KİTAP'IN NOTU	11
Giriş	13
I. KISIM	
KURAM VE YÖNTEM	27
[1] ŞEYLEŞME VE PROLETARYA BİLİNCİ <i>Georg Lukács</i>	29
[2] SINAI, TOPLUMSAL-SİYASAL, ENTELEKTÜEL DEVRİMLER ÇAĞI <i>Raya Dunayevskaya</i>	47
[3] DİYALEKTİĞİ ÇALIŞTIRMAK: MARX'IN YÖNTEMİNDE SOYUTLAMA SÜRECİ <i>Bertell Ollman</i>	57
[4] BİLİM İLE DEVRİMİN BİRLİĞİ: ELEŞTİRİ OLARAK MARKSİZM <i>Peter G. Stillman</i>	105
[5] KARL MARX'IN "ENQUÊTE OUVRIERE"İ ("İŞÇİ ANKETİ") <i>Hilde Weiss</i>	125
II. KISIM	
EKONOMİ POLİTİK	137
[6] FİNANSAL BUNALIMDAN DÜNYA ÖLÇEĞİNDE ÇÖKÜŞE: BİRİKİM, FİNANSALLAŞMA VE KÜRESEL YAVAŞLAMA <i>David McNally</i>	139
[7] ÖZKAYNAK KULLANIMI: ŞİRKETLER BİZİ NASIL ÜCRET ÖDEMEDEN ÇALIŞTIRIYOR? <i>Martha E. Gimenez</i>	187
[8] GÜNDELİK YAŞAMIN YENİDEN ÜRETİMİ <i>Fredy Perlman</i>	192
[9] DÜNYA KAPİTALİST SİSTEMİNİN YÜKSELİŞİ VE GELECEKTE YIKILIŞI: KARŞILAŞTIRMALI ÇÖZÜMLEME KAVRAMLARI <i>Immanuel Wallerstein</i>	210
[10] "YENİ" EMPERYALİZM: MÜLKÜZLEŞTİRME YOLUYLA BİRİKİM <i>David Harvey</i>	239
III. KISIM	
DEVLET VE SİYASET	265
[11] SEÇKİNCİ BİR BELGE OLARAK ANAYASA <i>Michael Parenti</i>	267
[12] TEKELCİ EKONOMİ: MÜLKİYET VE SÖZLEŞME <i>Franz Neumann</i>	287
[13] DÜNYA ÇAPINDA SINIF MÜCADELESİ <i>Vincet Navarro</i>	296
[14] HUKUKSAL KURUMLARIN İKTİSADİ VE TOPLUMSAL İŞLEVLERİ <i>Karl Renner</i>	311
[15] KAPİTALİST DEVLET SORUNU <i>Nicos Poulantzas</i>	316
KAPİTALİST DEVLET: NİCOS POULANTZAS'A CEVAP <i>Ralph Miliband</i>	329
[16] GÜNÜMÜZDE DEVRİMİN MARKSİST SAVUNUSU <i>Ernest Mandel</i>	337

IV. KISIM	
BİREY VE TOPLUM	365
[17] "SİVİL TOPLUM" KAVRAMININ KULLANIMLARI VE KÖTÜYE KULLANIMLARI <i>Ellen Meiksins Wood</i>	367
[18] EMEK PİYASASI VE CEZAI YAPTIRIM: CEZA HUKUKUNUN SOSYOLOJİSİ ÜZERİNE DÜŞÜNCELER <i>Georg Rusche</i>	393
[19] SINIFSAK ÖRSELENMELER <i>Michael D. Yates</i>	405
[20] SPOR VE KÜLTÜR POLİTİKASI: ÇAĞCİL SEYİR SPORLARININ ÇEKİCİLİĞİ <i>Sut Jhally ve Bill Livant</i>	415
V. KISIM	
KÜLTÜR VE DİN	423
[21] GEÇ KAPİTALİZMİN KÜLTÜREL MANTIĞI <i>Fredric Jameson</i>	425
[22] AROMA VE GÖLGE: DİN ÜZERİNE MARX VE NIETZSCHE KARŞI KARŞIYA <i>Ishay Landa</i>	439
VI. KISIM	
TARİH	469
[23] SÖMÜRÜ <i>E. P. Thompson</i>	471
[24] FEODAL ÜRETİM TARZI <i>Perry Anderson</i>	490
[25] ROMA'NIN GERİLEYİŞİ VE ÇÖKÜŞÜ <i>G.E. M. De Ste. Croix</i>	495
VII. KISIM	
SÖMÜRGEÇİLİK, İRK VE CİNSİYET	505
[26] İÇ SAVAŞ'TA ZENCİLER: İKİNCİ AMERİKAN DEVRİMİNDE ÜSTLENDİKLERİ ROL <i>C. L. R. James</i>	507
[27] İRK İLİŞKİLERİ: ANLAMI, BAŞLANGICI VE GELİŞİMİ <i>Oliver C. Cox</i>	516
[28] FEMİNİST DURUŞ: ÖZGÜL BİR FEMİNİST TARİHSEL MADDECİLİK İÇİN ZEMİNİN GELİŞTİRİLMESİ <i>Nancy C. M. Hartsock</i>	530
[29] MARX'IN BATILI OLMAYAN VE KAPİTALİZM ÖNCESİ TOPLUMLAR VE TOPLUMSAL CİNSİYET ÜZERİNE GEÇ DÖNEM YAZILARI <i>Kevin B. Anderson</i>	556
VIII. KISIM	
ÇEVREBİLİM	571
[30] TARİHSEL PERSPEKTİFTE MARX'IN ÇEVREBİLİMİ <i>John Bellamy Foster</i>	573
[31] MARX'IN SÜRDÜRÜLEBİLİR İNSANI GELİŞİM GÖRÜŞÜ <i>Paul Burkett</i>	589
YAZARLAR HAKKINDA	617
İsim Dizini	621

MAKALELERİN YAYIMLANDIĞI İLK KAYNAKLAR

- Michael Parenti (1990), “Seçkin Bir Belge Olarak Anayasa”, Bertell Ollman ve Jonathan Birnbaum (haz.), *The United States Constitution: 200 Years of Anti-federalist, Abolitionist, Feminist, Muckraking, Progressive, and Especially Socialist Criticism*, New York: New York University Press, s. 141-62.
- Immanuel Wallerstein (1974), “Dünya Kapitalist Sisteminin Yükselişi ve Gelecekte Yıkılışı: Karşılaştırmalı Analiz Kavramları”, *Comparative Studies in Society and History*, 16, s. 387-415.
- David McNally (2008), “Finansal Bunalımdan Dünya Ölçeğinde Çöküş: Birikim, Finansallaşma ve Küresel Yavaşlama”, *Historical Materialism* Konferansı’nda yapılan sunum, Londra, 8 Kasım 2008.
- John Bellamy Foster (2002), “Tarihsel Perspektifte Marx’ın Çevrebilimi”, *International Socialism Journal*, 96, s. 71-86.
- Ishay Landa (2005), “Aroma ve Gölge: Din Üzerine Marx ve Nietzsche Karşı Karşıya”, *Nature, Society, and Thought*, 18, s. 461-99.
- David Harvey (2004), “‘Yeni’ Emperyalizm: Mülksüzleştirme Yoluyla Birikim”, *Socialist Register*, 40, s. 62-87.
- Ernest Mandel (1994), “Günümüzde Devrimin Marksist Savunusu”, Steve Bloom (haz.), *Revolutionary Marxism and Social Reality in the 20th Century: Collected Essays of Ernest Mandel* içinde, Atlantic Highlands, NJ: Humanities Press, s. 179-206 (ilk yayını *Socialist Register*, 25, [1989], s. 159-84’te gerçekleştirdi).
- Ellen Meiksins Wood (1990), “Sivil Toplum’un Kullanımları ve Kötüye Kullanımları”, *Socialist Register*, 26, s. 60-84.
- Georg Lukács (1972), “Şeyleşme ve Proletarya Bilinci”, *Tarih ve Sınıf Bilinci*, Cambridge, MA: MIT Press, s. 83-103.
- Martha E. Gimenez (2007), “Özkaynak Kullanımı: Şirketlerin Bizi Ücret Ödemeden Çalıştırma Yolları!”, *Monthly Review*, 59, s. 37-41.
- Vincent Navarro (2006), “Dünya Çapında Sınıf Mücadelesi”, *Monthly Review*, 58, s. 18-33.
- Michael D. Yates (2008), “Sınıfsal Örselenmeler”, *Monthly Review*, 59, s. 1-10.
- Paul Burkett (2005), “Marx’ın Sürdürülebilir İnsani Gelişim Görüşü”, *Monthly Review*, 57, s. 34-62.
- Nicos Poulantzas (1969), “Kapitalist Devlet Sorunu”, *New Left Review*, 58, s. 67-87 ve Ralph Miliband (1970), “Kapitalist Devlet: Nicos Poulantzas’a Yanıt”, *New Left Review*, 59, s. 53-60.

- Fredric Jameson (1991), “Geç Kapitalizmin Kültürel Mantığı”ndan alıntı, *Postmodernizm ya da Geç Kapitalizmin Kültürel Mantığı (Postmodernism, or the Cultural Logic of Late Capitalism)*, Durham, NC: Duke University Press, s. 1-16 (ilk yayını *New Left Review*, 146 [1984], s. 53-64’te çıktı).
- Peter G. Stillman (1983), “Bilimin ve Devrimin Birliği: Eleştiri Olarak Marksizm” (ayrıca, “Marx’ın Eleştiri Girişimi” adıyla da çıktı), Roland Pennock (haz.), *Marxism*, New York: New York University Press, s. 252-76.
- E. P. Thompson (1963), “Sömürü”, *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu (The Making of the English Working Class)*, Londra: Victor Gollancz, s. 189-212.
- Georg Rusche (1978), “Emek Piyasası ve Cezaî Yaptırım: Ceza Hukukunun Sosyolojisi Üzerine Düşünceler”, *Crime and Social Justice*, 10, s. 1-8.
- Nancy C. M. Hartsock (1983), “Feminist Duruş: Özgül Bir Feminist Tarihsel Maddecilik İçin Zeminin Geliştirilmesi”, Sandra Harding ve Merrill B. Hintikka (haz.), *Discovering Reality: Feminist Perspectives on Epistemology, Metaphysics, Methodology, and Philosophy of Science*, Boston: D. Reidel, s. 283-310.
- Bertell Ollman (1990), “Diyalektiği Çalıştırmak: Marx’ın Yönteminde Soyutlama Süreci”, *Rethinking Marxism*, 3, s. 26-74 [Ayrıca *Diyalektiğin Dansı* içinde de basıldı].
- Sut Jhally ve Bill Livant (1991), “Spor ve Kültür Politikası: Modern Seyir Sporlarının Çekiciliği”, *Rethinking Marxism*, 4, s. 121-7.
- Kevin B. Anderson (2002), “Marx’ın Batılı Olmayan ve Kapitalizm Öncesi Toplamlar ve Cinsiyet Konusunda Geç Dönem Yazıları”, *Rethinking Marxism*, 14, s. 84-96.
- Oliver C. Cox (1948), “İrk İlişkileri: Anlamı, Başlangıcı ve İlerlemesi”nden parçalar, *Caste, Class, and Race: A Study in Social Dynamics*, New York: Monthly Review Press, s. 321-35.
- Perry Anderson (1974), “Feodal Üretim Tarzı”, *Antikiteden Feodalizme Geçişler (Passages from Antiquity to Feudalism)*, Londra: New Left Books, s. 147-54.
- Hilde Weiss (ve Karl Marx) (1979), “Karl Marx’ın ‘Enquête Ouvrière’ (‘İşçi Anketi’) Çalışması”, Tom Bottomore (haz.), *Karl Marx*, Oxford: Basil Blackwell, s. 172-84.
- Karl Renner (1979), “Hukuksal Kurumların İktisadi ve Toplumsal İşlevleri”, Tom Bottomore (haz.), *Karl Marx*, Oxford: Basil Blackwell, s. 123-7.

YORDAM KİTAP'IN NOTU

Çağdaş Marksist düşüncenin önde gelen iki ismi Bertell Ollman ve Kevin B. Anderson'ın sekiz temel başlık altında, 20. yüzyıl boyunca yazılmış en kritik Marksist metinleri bir araya getirdikleri bu önemli seçki, İngilizcede sade bir isimle, *Karl Marx* adıyla yayımlanmıştır. Biz burada derlemenin içeriğini ve yaklaşımını daha iyi verebilmek kaygısıyla *Çağdaş Marksizm Seçkisi – Yüzyıla Damga Vuran Metinler* adını tercih ettik.

Özgün seçki toplam sekiz kısım ve otuz dört bölümden oluşurken Türkçe basımda bu bölümlerden üçünü, yayın hakları kaynaklı engeller nedeniyle kitabımıza alamadık. Alınamayan bölümler şunlardır:

- Erich Fromm (1989), “Psikanaliz ve Sosyoloji”, Stephen Eric Bronner ve Douglas MacKay Kellner (der.), *Critical Theory and Society: A Reader* (Eleştirel Kuram ve Toplum: Bir Seçki), New York: Routledge, s. 37-9.
- Max Horkheimer ve Theodor W. Adorno, çev. Edmund Jephcott (2002), “Kültür Endüstrisi: Kitlese Aldatmaca Olarak Aydınlanma” dan alıntı, *Dialectic of Enlightenment: Philosophical Fragments* (Aydınlanmanın Diyalektiği: Felsefi Parçalar) içinde, Stanford, CA: Stanford University Press, s. 94-111, 268-9.
- Paul Werner (2012), “Museum, Inc.: Inside the Global Art World (Over-the-Cliff Notes)” (Müze A.Ş.: Küresel Sanat Dünyasının İçyüzü [Uçurum Kıyısından Notlar]), s. 1-11.

Yine de kitabın bütünlüğünü bozmamak ve kitabı hazırlayanların yaklaşımını eksiksiz verebilmek için, Bertell Ollman ile Kevin B. Anderson'ın kaleme aldıkları “Giriş” kısımlarında bu üç metne verilen referansları koruduk.

Seçkimizde yer alan 31 makalenin 27'si Şükrü Alpagut tarafından çevrildi. Daha önce Türkçe olarak yayımlanmış 4 makale ise yeniden çevrilmedi, ilgili yayınevlerinden izin alınarak kullanıldı. Bu makalelerin çevirmenleri ile Türkçe kaynaklarına ilişkin bilgiler, makalelerin ilk sayfasında dipnot olarak belirtilmiştir. Gösterdikleri dayanışma için ilgili çevirmen ve yayıncılara teşekkür ederiz.

Şükrü Alpagut'un büyük bir sabır ve dikkatle Türkçeleştirdiği metinler, Cem Eroğul tarafından gözden geçirilmiş, metne son şekli Ali Mert tarafından verilmiştir. Değerli emekleri için çevirmenimize ve editörlerimize de çok teşekkürler.

GİRİŞ

I

Bir makaleyi iyi bir Marksist makale yapan nedir? Marksistler hangi türden sorunları incelemeye eğilim gösterirler? Neleri öne çıkarır ... sorgular ... açıklamaya ... ve değiştirmeye çalışırlar? Peki, bunu nasıl yaparlar ... hangi varsayımlardan, hangi amaçlarla yola çıkarlar ... ve hangi toplumsal bölünmelere, bakiş açılara, kategorilere öncelik verirler? Bu kitap bu soruların hiçbirine son noktayı koymuyor. Bizimki daha mütevazı bir çaba: Son yüzyılın önde gelen Marksist yazarlarından bazılarının çok geniş bir yelpazedeki konularla ilgili yaptıkları seçkin çalışmalardan örnekler sunarak, kısmi yanıtlara ulaşmaya çalışıyoruz. Aynı zamanda da, geniş Marksist geleneğin halihazırda başarmış olduklarından bazılarını ortaya koymak ve bu meselelerle ilgilenen başkalarının örnek alıp aşmaya çalışabilecekleri modeller olarak bu makalelerden bir seçki sunmak istiyoruz. Açıkça anlaşılması gerekir ki, burada hiçbir Marksist doğruluk tavrı sergilenmemekte, daha çok, Marx'ın ve daha dar kapsamlı olarak, yaşam boyu çalışma arkadaşı olan Friedrich Engels'in yazılarından esinlenen bir yaklaşımın öbeği ortaya konmaktadır.

Güncel iktisadi bunalım, Marx'ın krizle ve daha genel olarak da iktisatla ilgili düşüncelerine yönelik ilginin her kesimden insanda yeniden canlanmasına yol açmıştır. Ama tıpkı iktisadi bunalımı kavramak için iktisadın vazgeçilmez bir bağlam oluşturması gibi, Marx'ın toplumbilim, siyaset, kültür, tarih, yabancılaşıma, devrim, komünizm, diyalektik ve başka pek çok konu üzerine yazılarının tümü, onun bunalım kuramını da kapsayan sistematik kapitalist ekonomi politik çözümlemesiyle doğrudan ya da dolaylı olarak bağlantılıdır. Bilgi alanında hüküm süren, yarışma içindeki akademik dalların ayrı konular halindeki bölünmüşlüğü (toplumbilim burada belki de en az suçlu olandır) dikkate alınınca, çoğu kişinin Marksizm üzerine incelemelerini, birbiriyle keşişen ve örtüşen fikirlerin oluşturduğu karmaşık bir dokumadaki bir ya da iki yalıtılmış desenle sınırlı tutması şaşırtıcı değildir. Ama –ne denli büyük olursa olsun– kısımların hiçbirisi, geriye kalanlarla olan temel bağlarından koparılmıca yeterli şekilde anlaşılamiyorsa, bu yaklaşımdan ne bekleyebiliriz? Kötüleşen iktisadi durumumuza ilişkin Marx'ın çözümlemesini kavramaya çalışırken işe

karişan kişisel ve siyasal kaygıların hiç bu kadar yüksek olmadığı bir zamanda, Marx'ın fikirleriyle ilgili daha dengeli ve eksiksiz bilgiye kavuşma gereksinimi her zamankinden daha büyük önem kazanmıştır.

Dolayısıyla, bu kitaptaki makalelerin herhangi birini okumak başlı başına yarar sağlayabilmekle birlikte, diğer makaleler –hatta birbiriyle pek az ilintili görünen bölümlerde yer alanlar bile– okunmaya devam edildikçe, öncekilerin daha iyi anlaşılabilceği görülecektir. Tam yarar sağlamak için –her ne kadar bunda ısrar etmeye cüret edemesek de– ideal olan, kitabın tümünün okunmasıdır, ama en çok ilgi duyulan bölümle başlamak muhtemelen iyi bir fikir olabilir.

Marx'ın fikirlerini anlamak için öncelikli kaynak olarak onun kendi yazılarının yerini elbette hiçbir şey gerçekten tutamaz, ama bildiğimiz gibi, Marx hiçbir zaman devlet üzerine, diyalektik üzerine ya da çeşitli başka kritik konular üzerine planladığı kitapları yazmamıştır. Ekonomi politik konusundaki büyük yapıtını da bitirmemiştir. Marx'ın sistemini anlama çabalarımızda, genellikle, kendisinin yayımladığı bir avuç kitapla (Engels'le birlikte yazdıkları da dahil), ağırlıklı olarak Engels'in ve sonra da Karl Kautsky'nin düzenleyip yayımladıkları Marx'ın müsveddelerini esas alan kitaplarla, bitmemiş yazıların ve notların oluşturduğu kapsamlı bir derlemeyle ve makalelerin, manifestoların, konuşmaların ve mektupların oluşturduğu geniş bir yığınla sınırlı kalıyoruz. Marx'ın çalışmalarının büyük bölümü çeşitli derecelerde işlenmemiş durumda olmakla kalmaz, sisteminin tamamlanması için Marx'ın kendisinin özellikle önemli olduğunu kabul ettiği bazı alanlar hiçbir zaman onun göstermek istediği ilgiyi görmemiştir. Buna bir de Marx'ın ölümünden beri kapitalizmde meydana gelmiş olan şeyleri dikkate alma gerekliliğini (bazılarının “Marksizmi güncelleştirmek” dedikleri şeyi) eklediğimizde, Marx'ın söyledikleri ama aynı zamanda da yalnızca ima ettikleri üzerine kurulan ve bu her ikisini de daha yakın zamanlı gelişmeleri –Marx'ın ihmal ettiği alanlardaki bazı gelişmeler de dahil– çözümlmek için kullanan –bizimki gibi– bir ortaklaşa çalışmanın, daha iyi bir dünyanın inşasına Marksizmin katması gerekenlerin tümünden etkili şekilde yararlanacaksak, niçin yalnızca haklı bir gerekçeye dayanmakla kalmayıp gerekli de olduğu anlaşılabilir.

II

Marksist bilimciliğin en ayırt edici özelliğine yaklaşmanın en iyi yolu, bunu Amerikan akademi camiasındaki ana rakiplerinin ikisiyle karşılaştırmak olabilir. Toplum bilimlerinde özellikle yaygın olduğu üzere, pozitivizm (olguculuk), bilginin, önümüzdeki dünyanın birbirinden kolayca ayrılabilen bir ya da daha çok özelliğine yönelik görgül (deneyimsel) inceleme yoluyla biriktirildiği şeklindeki görüştür. Bu özelliklerin ikisi ya da daha çoğu arasında nedensel bir ilişkinin bulunduğu varsayımı ortaya atıldıktan sonra, bu beklentinin gerçekte

karşılanıp karşılanmadığını belirlemek için olgu incelemeleri yürütülür. Sonra, “kuram” olarak adlandırılan genellemelere olanak sağlamak için, çıkan sonuç nicel terimlerle sunulur. Ne var ki, bu yaklaşımı uygulayanlar, doğa bilimlerinde büyük başarı kazanmış olan bir yöntemi yeniden üretmeye girişirken, şu önkabullerde bulunmak zorundadırlar:

1. İnceleme nesnesi (nesnelere), içinde yer aldığı daha geniş bağlamdan kolaylıkla ayrılabilir (ne içinde yer aldığı sistem[ler]e ne de nesnenin tarihçesine pek dikkat gösterilir).
2. İncelenen her neyse, başka bir yerde de bulunabilir ya da sıklıkla tekrarlanır, öyle ki meydana geldiği durumların sayılmasına olanak verir (seçili özelliklerin her birine eşlik eden “Tüm şeyler eşittir” hükmü uyarınca, benzersiz koşullar ve olaylar bilimsel sorgulamanın sınırları dışında tutulur).
3. İnceleme konusunun sahip olduğu nitelikler büyük olasılıkla kalıcıdır, çünkü değişiklik meydana getirebilecek bir şeyle herhangi bir ilintisi olan hiçbir şey bilinmez ya da aranmaz (durağanlık, denge ve insani bir deyişle, ahenk verili kabul edilir, dolayısıyla da bu durumu bozan ne varsa genellikle şaşkınlık yaratır).
4. Bireylerin inançları ve edimleri (inceleme konusu bir grup olduğu zaman bile), ilk üç faraziyemizin koyduğu koşulları karşılayan en iyi araştırma fırsatını sunar (“yöntemsel bireycilik”in yaygınlığı buradan gelir).
5. Toplumun sınıfsal yapısı, incelenen sorunların belirlenmesinde hiçbir rol oynamaz (ama bu yapının alakasız sayılması, önemsiz olduğunu göstermekle aynı şey değildir ya da onun bu şekilde göz ardı edilmesinin sınıf mücadelesinde başlı başına bir rol oynamadığını da göstermez).
6. İncelenen gerçeklere ilişkin herhangi bir değerlendirme, ancak, olgular dünyasının dışında yer alan ve onlarla hiçbir zorunlu ilişkisi bulunmayan –ister felsefi, ister dinsel, isterse ruhbilimsel olsun– kaynaklardan elde edilen değerlere dayandırılabilir (“nesnellik” böylece “yansızlık” haline gelir ve yansızlık kolaylaşır).
7. Gerek burada yapılanların gerekse bunu yapmak için farz edilenlerin toplamı, en iyi bilimi temsil eder.

Bilgiye yönelik ikinci yaklaşım, akademik çevrelerde pozitivism kadar yaygın değildir ya da Marksizmden onun kadar farklı değildir, ama “köktencilik” (ona bu adı veriyoruz), Marksizmle benzerlikleri ve farklılıkları birleştirdiği içindir ki Marksist bilimcilikte neyin özgül olduğunu ortaya çıkarmamıza yardımcı olabilir. Adından anlaşıldığı gibi, köktencilik (radikalizm), Marksist olmayan siyasal, toplumsal ve kültürel köktencilerin çoğunluğunca paylaşılan bir bilgi yaklaşımıdır. Bu yaklaşımın başta gelen tanımlayıcı özelliği, pozitivismle ilişkili olan tüm önkabulleri –özellikle toplum bilimleri ve insan bilimleri açısından– reddetmesidir. Başka bakımlardan büyük çeşitlilik gösteren bu grubun üyelerinin inancına göre, herhangi bir konuyu kendi tarihinden ve daha geniş toplumsal bağlamından ayırma çabası yüzünden, toplum

bilimleri ve daha sınırlı olarak da insan bilimleri, her bir hayvanın ayrı bir kafeste tutulduğu ve gerçekten ne olduğunu ve ne olabileceğini göstermesi için gerekli tüm koşullardan ve alışlagelmiş uygulamalardan yoksun bırakıldığı bir hayvanat bahçesine neredeyse tıpatıp benzeyen bir hal almıştır. Bu şekilde muamele edildiği zaman, bir hayvan, bir insan, bir sınıf insan, hatta onları biçimlendiren koşullardan biri hakkında ne öğrenilebilir ki? Böyle herhangi bir incelemenin bulguları, çok daha karmaşık bir bütünün görece küçük bir parçasıyla sınırlı kaldığı için, büyük olasılıkla kısmidir, tek yanlı ve çarpıtılmıştır ya da en hafif deyişle sıradandır. Köktenci yazarların, pozitivist muhaliflerine yönelttikleri bir eleştiri de onların, benzersiz olan ya da sayılabilir kısımlara kolayca ayrıştırılamayan olguları, ne denli önemli olduklarına bakmaksızın dışlamalarına yol açan nicelendirme saplantısı içinde olmalarıdır. Ama bunların başta gelen yakınması, pozitivist yaklaşımın, kesin, nicelenebilir, sistemli olmayan, tarih dışı ve hiç değilse o anda değişmez görünen şeyleri incelemeyi görev edindiği için, kurulu düzen yanında saf tuttuğu, dolayısıyla da ima yollu bile olsa, bundan yarar gören sınıfların ve başka grupların tarafında yer aldığıdır.

“Hareket eden bir trendeki” (toplumumuzun özelliğini oluşturan gelişim içindeki çatışmalar için Howard Zinn’in kullandığı benzetme) hiç kimsenin yansız olamayacağına inanan çoğu köktenci, savundukları değerleri, incelemelerinin en başında sunar, aynı zamanda da adanmışlıklarının, kendilerinin nesneliliğiyle, yani açıklık, dürüstlük ve bir sorunu tüm yönleriyle araştırma arzusunun bir bileşimi olarak anlaşılan tutumla hiçbir ilgisinin bulunmadığında ısrar ederler. Aynı zamanda da, değerleri, çoğunlukla ele aldıkları sorunları, yardım etmek istedikleri ezilen grubu ya da grupları ve mağdurların bakış açısını benimsemek, hatta ara sıra onların “sesi” olmak da dahil, onlara nasıl yardım etmeye çalıştıklarını büyük ölçüde belirler. Vurgulanan gerçekler, sunulan daha geniş sistem ve tarih sürümü, ayrıca kullanılan dil ve ses tonu, hep birlikte, baştan sona, hem incelemenin bulmuş olduğu şeyi açıklama, hem de, betimlediği adaletsizliklerin yüksek sesle hedef tahtasına oturtulmasını sağlama çifte amacına hizmet eder. Köktenci bilimsel çalışmalar, genellikle, mevcut durumun yoksun bulunduğu değerlerle daha iyi bağdaşan bir dünyaya ilişkin almaşık bir görüşün sunulmasıyla tamamlanır.

Köktenci bilimcilik olarak betimlediğimiz etkinliklerin pek çoğu, Marksist çalışmaların çoğunda görülebilir, tıpkı Marksist olmayan bir o kadar köktencinin de Marksist gelenekten doğan unsurların bazılarını kullanmaları gibi. Tıpkı köktenciler gibi, Marksistler de yukarıda sıralanan pozitivist önkabuller dizisini tümüyle reddederler, ama bunları hicvetmekten ziyade, bu çarpıtmaların gerçek dünyada neyi yansıttığını ve –önyargılı akımlarda ve medyada sıkça tekrarlanmaları hariç– bu kadar çok insanın niçin sonuçta bunları kabul ettiğini açığa çıkarmaya genellikle daha fazla ilgi gösterirler. Keza Marksistler,

pozitivistlerin yansızlık iddialarının ardında yatan sistematik yanlılığa ilişkin köktenci içgörüyü genişleterek, bunun tam olarak nasıl işlediğine ve sınıf mücadelesinde nasıl bir rol oynadığına yönelik sorgulamada kullanırlar.

Ama köktenci ve Marksist bilimcilik arasındaki fark, ele aldıkları konulardan çoğunun ait olduğu sistemin doğasında yatar. Köktenciler, toplumun tümü ya da doğanın tümü, hatta kapitalizm de dahil, büyük ve küçük, kısa veya uzun süreli siyasal, toplumsal, kültürel, iktisadi vb. birçok sistemle ilgilenebilirler; ama kural olarak, bunların hiçbirine, diğerlerinin gelişimini açıklarken mutlak öncelik vermezler. Oysaki Marksistler, kapitalizmi, yani sermaye birikimiyle ve bunun hem gerektirdiği hem de yeniden ürettiği her şeyle belirlenen sistemi, tam da bu şekilde görürler. Tüm diğer sistemler, kapitalist bütünlük içinde tuttukları yer ve gördükleri işlev yoluyla ki, Marksistlerin üzerine eğildikleri sorunlar yelpazesi açısından bir düzen, etki, anlam ve değer kazanırlar. Aile, din ve devlet gibi çeşitli alt sistemlerin görelî özerkliğine izin verilmekle birlikte, kapitalist sistem içinde yer alan her şey bu sistemden şöyle ya da böyle, doğrudan ya da dolaylı, az ya da çok (genellikle çok), er ya da geç (genellikle er) etkilenir, bütün bu süreç boyunca da onları biçimlendiren bütünü yeniden üretimine ve gelişimine katkıda bulunur. Bu, bazı Marksistlerin, toplumsal güçleri genel sermaye bağlamı içine yerleştiren çok yönlü çözümleme için kültürü, siyaseti ya da başka iktisat dışı sorunları başlangıç noktası olarak almalarına engel olmaz ve biz de çevrebilim, ırk, cinsiyet ve psikoloji gibi konulara ilişkin birçok yazıyı bu kitaba dahil ettik.

Kapitalizmi yukarıda anlatılan şekilde konu edinen Marksistler, ardından, tüm sistemin işleyişini ve gelişimini görmek ve incelemek için en iyi bakış noktası olarak, bu sistemin üretim tarzına (üretim, bölüşüm, mübadele ve tüketim arasındaki karşılıklı bağlantıya) öncelik verirler. Aynı bakış açısı, bizi, bu toplumdaki en önemli toplumsal bölünmenin, en başta kârlarını azamiye çıkarmakla ilgilenen (sermayenin nesnel gücünün kişileşmiş hali olarak) kapitalistler ile en başta daha yüksek ücretler, daha kısa çalışma saatleri, iş güvencesi ve güvenli koşullar elde etmekle (bu nedenle, dolaylı olarak da tüm bunları uzun dönemde güvenceye alacak yapısal değişimle), yani hepsi bir araya geldiğinde hem kapitalist kârları hem de dayandığı yabancılaşmış emeği zayıflatıp sonra da ortadan kaldıracak olan hususlarla ilgilenen işçiler arasında olduğu yargısına götürür. Bağdaşmayan çıkarlar nedeniyle sermaye ve emek arasında süregiden mücadele, işletme dışına taşarak toplumun tüm alanlarına –siyaset, eğitim, medya, kültür, din vb. alanlarına, ekonomide hiç durmaksızın devam eden kavga için kazanım sağlayabilen her yere– yayılır. Belirli dönemlerde ve belirli türden sorunlar nedeniyle oluşan başka toplumsal bölünmelerin önemi inkâr edilmeksizin, iktisadi sınıfsal mücadelenin toplumu kendi görüntüsünde yeniden oluşturmaktaki (ideolojide bunun gizlenme ve yadsınma biçimleri de

dahil) başarısı, hem Marsist çözümlemede hem de bunun ortaya çıkardığı siyaset türünde sınıfı ve özellikle işçi sınıfını özel bir konuma yerleştirir.

İnceleme için ana odak noktaları olarak sermaye birikimi, üretim tarzı, toplumun sınıflara bölünmesi, (her bir sınıfın durumundan kaynaklanan ama ilgili sınıfın düşüncesinde ancak kısmen ve ara sıra yansımaları bulan) sınıfsal çıkarlar ve işçiler ile kapitalistler arasındaki sınıf mücadelesinin yanında, Marksistlerin tarihe gösterdikleri o iyi bilinen ilgi, çoğunlukla, şimdinin işte bu özelliklerinin gelişimi için geçmişte önkoşullar saptama amacına yöneliktir. Geçmiş, işte bu yolla ve bu biçimde şimdiyle içsel bağlantılı olarak görülür. Benzer şekilde, olası geleceğimiz konusunda Marx'ın sunduğu uzgörü de (projeksiyon), kapitalizm üzerinde yaptığı ve kapitalizmin hem etkileyici başarılarının hem de en berbat sorunlarının “komünizm tohumları”nı içerdiğini saptadığı incelemede bulduklarından kaynaklanır. Olası gelecek, işte bu yolla ve henüz gerçekleşmemiş bir gizilgüç biçiminde, şimdiyle içsel bağlantılı olarak görülür, gerçek geçmişimiz ve olası geleceğimiz, kapitalizm üzerine derinlemesine bir Marksist çözümlemenin temel öğeleri haline gelir.

Kapitalizmi çeşitli aşamalarından geçirerek sosyalist dönüşüme ve oradan da komünizme götüren yolda ilerleyiş ne istikrarlı ne de kesindir. Marx'ın dediği gibi, “kapitalizm çelişkilerle doludur”, birbirini aynı anda hem destekleyen hem de köstekleyen karşılıklı birbirine bağımlı süreçlerle doludur; Marx'ın çalışmalarının oldukça büyük bir kısmı da bu çelişkilerin toplum ölçeğinde ilişkilerinin ve evriminin izini sürmeye odaklanmıştır. Marx'ta hem nesnel hem de öznel boyutların, birden fazla yön gösteren koşulların ve ne yöne gideceğine karar vermesi gereken insanların oluşturduğu çelişkiler her zaman birden fazla çözüme olanak tanır. Bunun anlamı, kapitalist koşulların zaman içinde –bazı seçeneklerin kaldırılması ve diğerlerinin daha çekici (ya da itici) kılınması şeklindeki bir bileşim yoluyla– kaydettiği gelişimin, kendilerini içinde buldukları çelişkileri sosyalist bir yön benimseyerek çözmeleri için, işçiler üzerinde nesnel sınıfsal çıkarları aracılığıyla artan bir baskı uygulamadığı değildir. Böyle bir baskı doğar. Ama komünizm kaçınılmaz değildir ve Marx, kapitalizmi olumlu bir şekilde alt etme çabalarımız başarısızlığa uğrarsa, barbarlığa geri dönüş olasılığının bulunduğunu da teslim eder. Kapitalizmin sağladığı temel maddi ve diğer koşullar (komünizm tohumları) olmaksızın sosyalizmi inşa etme girişimlerinin de trajik sonuçlar doğurduğunu yakın geçmişte öğrenmiş bulunuyoruz.

Ne var ki bugün, iktisadi krizin kötüleşmesi, sömürü ve yabancılaşmanın uç noktalara varması, hızlı iklim değişikliği, küresel ölçekte yaygınlaşan kirlilik, hastalık, açlık ve yolsuzluk, totaliter yönetimlerin yükselmesi, birçok yerdeki savaşlar ve sürekli nükleer savaş tehdidi, kârları en üst düzeye çıkarmaya birinci derecede öncelik veren ve yol açtığı tüm yıkıcı toplumsal ve küresel maliyetleri, gerekli şeyler veya “dışsallıklar” (tali hasarlar) olarak –ya da her ikisi de olarak– gören küresel kapitalist sistemle şöyle ya da böyle bağlantılıdır. Marksizm –ve

yalnızca Marksizm– işte bu içler acısı duruma karşı, sorunlarımızın boyutu, karmaşıklığı ve ivediliği için yeterli olan vazgeçilmez bir çözümlenme ve sınıf temelli siyasal strateji sunmaktadır. Ama bunu hayata geçirmek yine de bize düşmektedir.

Bu biçtiğimiz elbise, Marksistlerin tümüne, hatta çoğuna rahatça uyar mı? Elbette uymaz –ve bu kitabı yayına hazırlayanlar için de aynı şey geçerlidir– ama inanıyoruz ki, bu kitapta derlediğimiz seçkin yazılar, birlikte ele alındığında, bu elbisenin genel hatlarını harika bir şekilde dolduruyor.

III

Kuram ve Yöntem

Kitaba, kuram ve yöntem konulu bir kısım ile başlıyoruz. Son on yıllarda, Marx'ın çalışmaları ele alınırken, onun diyalektik yöntemi gitgide daha öne çıkmıştır. Anımsayalım, Marx'ın yoldaşı Friedrich Engels, 1883'te mezarının başında yaptığı konuşmada, Marx'ın değer ve artık değer kuramının onun kilit önemdeki katkısını oluşturduğunu söylemişti.

Bununla birlikte, 1920'lere gelindiğinde, diyalektiğin öncelikliliği ağır basmaya başladı: Filozof Georg Lukács, *Tarih ve Sınıf Bilinci* (1923) adındaki etkili kitabının ilk sayfalarında, diyalektik yöntemin gerçekte Marksizmin anahtarı olduğunu savunuyordu. Bu nedenle biz de Kısım 1'e –ve kitaba– Lukács'ın şeyleşme ya da fetişizm konulu öncü irdelemesiyle başlıyoruz. Meta fetişizmini Marksist kuramın merkezine yerleştiren ilk yazar olan Lukács, Bölüm 1'de, en ileri, makineleşmiş kapitalist üretimin ayırıcı özelliği olarak işçinin parçalanmışlığını vurgulayan bir kapitalizm kavramı geliştiriyor. Ayrıca, fabrikada insan ilişkilerinin şeyler arasındaki ilişkilere benzemesine yol açan bu şeyleşmenin fabrikayla sınırlı kalmadığını, kapitalizm altındaki tüm insan ilişkilerini biçimlendirdiğini öne sürüyor. Lukács, bu çözümlenmeyi yapmakla, Marksizmi yeniden Hegelcileştiriyor.

Raya Dunayevskaya'nın *Marksizm ve Özgürlük* (1958) adlı yapıtında Fransız devrimine ve Hegel diyalektiğine ilişkin yaptığı irdelemeden alınan Bölüm 2'de de bu çizgi sürdürülüyor. Dunayevskaya'nın Fransız Devrimini en tabandan gelen yoksul halk perspektifiyle betimledikten sonra vardığı sonuca göre, Kant ve diğer Aydınlanma fizozofları devrimi felsefi olarak önceden kestirdikleri halde, devrim dönemini –aynı zamanda da yeni bir kapitalist düzenin yaratılmasını– tüm çelişkileriyle özetleyen felsefeyi kuran onların halefi Hegel'dir. Dunayevskaya, yabancılaşma ve çelişkiden tutun da köktenci bir kavram olan öznellik kavramına dek Hegel'in çekirdek kavramlarının birçoğunu derinlemesine irdeliyor. Yaptığı irdelemeyi, genç Marx'ın *1844 Elyazmaları*'nda –1923'te Lukács'ın elinin altında olmayan bir metin– Hegel'in olumsuzluk kavramını devingen ve yaratıcı bir ilke olarak tanımlamasına dayandırıyor.

Bölüm 3'teki Bertell Ollman'ın "Diyalektiği Çalıştırmak" başlıklı yazısı, Marx'ın incelediği tüm süreçlerin sıklıkla atlanan ilişkisel özelliğini ("içsel ilişkiler felsefesi"ni) vurgulamasının yanı sıra, Marx'ın bu kesişen ilişkilerin herhangi bir kısmını odağa yerleştirip ayrı olarak inceleyebilmesini sağlayan soyutlama sürecinin ilişkisel niteliğini de vurguluyor. Bunlar bir araya gelince, Marx'ın, incelemelerine konu olan tüm ilişkilerin (hem uzamsal hem de zamansal) kapsamını ve genellik derecesini, hem de bunlara bakış açısını kontrol etmesine olanak veriyor.

Marx'ın eleştiri kavramı konusunda Peter Stillman'ın kaleme aldığı denemeyi bunun peşine koyuyoruz (Bölüm 4). Stillman, Alman idealist eleştiri kategorisini Marx'ın nasıl kullandığını –ve alaşağı ettiğini– gösteriyor. Stillman'a göre, Marx'ın ekonomi politik eleştirisi, yalnızca geleneksel idealist içkin ya da içsel eleştiriye kapsamakla kalmaz, kapitalizmin fiili olarak çalışma şeklini temel alan yeniden incelemeyi de kapsar ve burada, kapitalizm ötesi yeni bir topluma ilişkin bazı ipuçları sunar. Marx, bu yolla, hem kuramı, hem de gerçeklik anlayışımızı eleştirir ve yeniden inşa eder.

Marx'ın kendi görgül araştırmaları üzerine bir parçayla Kısım 1'e noktayı koyuyoruz. Bölüm 5'te yer alan Hilde Weiss'in Marx'ın "İşçi Anketi"ne ilişkin çalışması, Marx'ın 1880'de sosyalist bir dergi aracılığıyla Fransız işçilere dağıtmış olduğu uzunca bir anketi ele alıyor. Bu anket, fabrika işçilerinin yaşadıkları deneyime odaklanmak üzere büyük bir titizlikle hazırlanmıştı. Dahası, Weiss'in gösterdiği gibi, Marx'ın sorularının sıralanışı ve yapısı, işçilerin kapitalizm ve sömürücü toplumsal ilişkiler hakkında daha genel bir bilinç geliştirmelerini teşvik edecek şekilde tasarlanmıştı.

Ekonomi Politik

Kısım 2, ekonomi politik üzerine ya da daha doğrusu, ekonomi politiğin Marksist eleştirisi üzerine yoğunlaşıyor. David McNally'nin "2008'deki Büyük Daralma" konulu denemesiyle açılışı yapıyoruz (Bölüm 6). McNally, krizi ve kökenlerini yalnızca türev araçlara ve diğer finansallaşma biçimlerine dayanan hayalî ya da spekülatif sermayenin çöküşü çerçevesinde incelemekle kalmayıp emekçi halkın yaşam koşullarında krizden önce var olan ve kriz sonrasında derinleşen küresel aşağı yönlü yapılanma çerçevesinde de inceliyor. Sistemde daha esaslı bir değişiklik yapmak yerine, sermayenin daha sıkı düzenlenmesine yönelik çağrılarını da eleştiriyor.

Martha Gimenez'in kaleme aldığı Bölüm 7'nin gösterdiği gibi, neoliberal çağda kapitalizmin yeniden yapılanmasının bir yönü, "öz kaynak kullanımı" olgusudur; bu yolla, önceleri ücret karşılığı yapılan işler, gerek lokantalarda, gerek mağazalarda, gerekse bilgisayarlılaşmanın büro işlerini ortadan kaldırdığı

beyaz yakalı işlerde çoğunlukla “self-servis” denilen bir uygulamayla tüketicinin yerine getirdiği ücretsiz çalışma haline gelir.

Bu makalenin ardından, Marx’ın meta fetişizmi ve artık değer kavramlarını, fabrika işçilerinin yirminci yüzyıl sonlarındaki deneyimlerini yansıtan bir dille duru ve kolay anlaşılır bir şekilde açımlayan Fredy Perlman’ın makalesi geliyor (Bölüm 8). Dolaylı toplumsal emek, yabancılaşma ve sömürü gibi sorunlar özlü bir anlatımla ele alınıyor.

Ekonomi politik konulu bu kısım, özellikle Küresel Güney açısından kapitalist birikimin uluslararası boyutları üzerine iki denemeye kapatıyoruz. Immanuel Wallerstein, şimdi klasikleşmiş olan 1974 tarihli denemesinin yer aldığı Bölüm 9’da, erken dönem kapitalizmin çevresini (periferisini) oluşturan bölgelerin –Latin Amerika’nın, Asya’nın, Afrika’nın– az gelişmiş olmaktan çok, tarımsal kapitalizmin bağımlı biçimleri olarak gelişmiş oldukları bir döneme ilişkin kendisinin dünya sistemi kuramınının erken bir sürümünü ortaya koyuyor. Dahası, bu çevresel bölgeler, yalnızca “merkez”i oluşturan Avrupa’da kapitalizmin kökeni açısından değil, varlığını sürdürmesi açısından da kritik önem taşıyordu ve şimdi de taşımaktadır.

David Harvey’in yeni emperyalizm konulu yazısının yer aldığı Bölüm 10, 1970’den beri oluşan değişiklikleri ele alıyor ve ABD’nin hem siyasal hem de iktisadi alanlarda zayıflamış olduğunu savunuyor. Bu açıdan bakılınca, ABD’nin yirmi birinci yüzyılda çok sayıda ve uzayıp giden savaflara sığınması, yükselen öteki güçler karşısında giderek zayıflayan bir küresel hegemonyayı ayakta tutmaya yönelik umarsız bir stratejiyi temsil etmektedir.

Devlet ve Siyaset

Devlet ve siyaset üzerine olan Kısım 3, modern kapitalist siyasal düzenin kurucu belgelerinden biri olan ABD Anayasası konusunda Michael Parenti’nin yaptığı tarihsel çözümlemeyle başlıyor (Bölüm 11). Parenti, Anayasanın, demokrasinin her biçimine kuşkuyla bakan mülk sahiplerince yazılmış olduğu saptamasını yapıyor. Örneğin, Anayasadaki ünlü fren ve denge düzenlemelerinin, merkezî hükümeti sınırlamaktan çok, halk gücünü denetlemek üzere tasarlanmış olduğunu savunuyor. Anayasa, yetişkin beyaz erkekler için bile genel oy hakkı sayılabilecek herhangi bir düzenekle onaylanmış da değildi. Bununla birlikte, aynı zamanda, özellikle Haklar Bildirgesinde demokratik baskılara belirli ödünler verildi.

Bölüm 12’de Franz Neumann, siyasal güç ile iktisadi alanın ilişkisine dair başka bir olguyu, Nazi Almanyası olgusunu kuramlaştırıyor. Eğer yirminci yüzyıl kapitalizminin tekeli ve bürokratik nitelikler kazanmış olduğu kabul edilirse, o zaman Nazi rejimi özünde kapitalisttir, diye yazıyor Neumann. Dahası, Nazi rejimi, sermayenin liberal toplumda elini kolunu bağlayan engel-

lerden bazılarını, söz gelişi sendikaların ya da tamamlanmamış tekelleşmenin yol açtığı güçlükleri alt etmesine de olanak vermiştir. Nazizm, çağcıl kapitalist toplumun kilit bir özelliği olan bürokratikleşmeyi uç noktaya vardırıarak bunu sağlamıştır.

Vicente Navarro'nun yazısı (Bölüm 13), bu sorunları günümüze, kapitalizmin neoliberal evresine taşıyor. Navarro'nun savunduğuna göre, neoliberal ideolojinin devlet karşıtı yönü, devletin özellikle askerlik, hapishane ve güvenlik alanlarında güçlendirilmesini maskeleyemeye yaramaktadır. Navarro, bu aynı dönemde küresel bir sınıf mücadelesini de ana çizgileriyle tanımlıyor. Yaygın bir algı olan Kuzey-Güney çatışması algısına karşı, günümüzde gerçek çatışmanın, çoğunlukla, örneğin Batı yarıkürede olduğu gibi bölgesel bir düzeyde örgütlenmiş uluslararası hâkim ve hükmedilen sınıflar arasında olduğunu öne sürüyor. Bu çatışmalarda, hem zengin hem de görece yoksul ülkelerin emekçi halkları genellikle zemin kaybediyorlar.

Karl Renner'in daha genel bir düzeyde işleyen denemesi (Bölüm 14), Marx'ın düşüncesinde hukuki ve iktisadi kurumların ilişkisini ele alıyor. Renner, hem Marx'ın indirgemeci olduğu ve hukuku sırf iktisadi güçlerin bir yansıması saydığı şeklindeki görüşü savunanlara, hem de hukukun bazen ekonomiyi etkilediğini iddia ederek Marx'ı çürütmeye kalkışanlara meydan okuyor. Bunun yerine, özellikle bir tarihsel üretim tarzından diğerine geçiş dönemlerinde, hukuk ile ekonomi arasındaki karmaşık ilişki konusunda Marx'ın geliştirdiği anlayışı ana çizgileriyle ortaya koyuyor.

Daha da genel bir düzeyde, Nicos Poulantzas ile Ralph Miliband arasındaki incelikli tartışma (Bölüm 15), egemen sınıflar ile kapitalist sistemin bütünü arasındaki bağlantıların en çağcıl kapitalizm biçimlerinde büründüğü şekli aydınlatmaya çalışıyor. Bu yazarların tartışması şu türden soruları ele alıyor: Devlet aygıtı sermayeyle ilişkili olarak görece özerk midir, yoksa sermayeyle daha araçsal bir ilişki içinde midir? Devlet işlevleri, sermayeyi de kapsayan nesnel ilişkiler sisteminin ne dereceye kadar bir parçasını oluşturur ve devletin denetimini ele geçiren liderlerin ya da grupların belirli ideolojileri –hatta kişilikleri– bu ilişkileri ne dereceye kadar değişikliğe uğrattır?

Kısım 3'teki son bölümümüz, Ernest Mandel'in yirminci yüzyılda devrim ve toplumsal gerçeklik konulu denemesiyle sona eriyor. Bölüm 16'da Mandel, Küresel Güney'deki ve o zaman SSCB'nin hâkimiyeti altında olan Doğu Avrupa blokundaki devrimci hareketleri incelemekle kalmıyor, Batı Avrupa, Kuzey Amerika ve Japonya'nın gelişmiş kapitalist toplumları içindeki devrimci hareketlerin gelişme olasılığını da değerlendiriyor. Mandel, bunu yaparken, devrimci olasılıkların çoğunlukla zannedildiğinden daha gerçek olduğunu savunuyor.

Birey ve Toplum

Kısım 4, Erich Fromm'ın 1929'da Marx ve Freud üzerine kaleme aldığı, eleştirel kuramın Frankfurt Okulu için kurucu bir metin olan kısa denemeye başlıyor (Bölüm 17). Fromm'un savunduğuna göre, psikoloji, Marx'ın sermaye eleştirisini kucaklayarak, insan davranışına ilişkin kavrayışını derinleştirebilir. Bu, örneğin, ailenin genel kapitalist sistem içinde var olduğunu ve onun tarafından koşullandırıldığını anlamaya yardımcı olur. Fromm, hem çağcıl burjuva toplumunun, hem de içerdiği özgül toplumsal sınıfların psikik özelliklerini hesaba katan daha geniş bir toplumsal psikoloji biçimi sorununu da ortaya atıyor.

Bir sonraki seçimimiz de, her ne kadar psikoloji aracılığıyla değilse bile, geniş bir kuramsal düzeyde birey ve toplum konusunu ele alıyor. Bölüm 18'deki Ellen Meiksins Wood'un tarihe ve -1990 itibarıyla- şimdiki duruma ilişkin denemesi, bu kavramın Marksizm içinde izini sürerek, Antonio Gramsci'nin yalnızca kapitalist iktisadi sisteme meydan okumakla kalmayıp bu sistemi pekiştiren kültürel ve ideolojik biçimlere de meydan okuyan sosyalist bir strateji geliştirdiği noktaya ulaşıyor. Bununla birlikte, Wood'un savunduğuna göre, sivil toplum teriminin -eski Marksistler tarafından yaygınlaştırılan- yakın tarihli kullanımları, demokrasiye, çoğulculuğa ve farklılığa vurgu yapan kökten- ci bir liberalizm biçimini almıştır. Yeni sivil toplum söylemi, sınıfsal ve kapitalist tahakkümü sol kanatta bile siyasal söylemden neredeyse tamamen silmek pahasına bunu yapmaktadır.

Kısım 4 için seçtiğimiz diğer makaleler konunun daha özgül yönlerini ele alıyor. Bölüm 19'da, Fromm'un Frankfurt Okulu'ndan meslektaşı Georg Rusche, kapitalist üretim tarzındaki değişikliklerle sıklıkla ilişkilendirilmeyen sorunlar olarak suç ve ceza konusunu inceliyor. Rusche'nin 1933 tarihli denemesinde öne sürdüğüne göre, cezadaki muazzam tarihsel çeşitlenme -bedensel sakatlamadan tutun da köleliğe ve ceza olarak uşaklığa, yaygın idam cezasına ve son olarak çağcıl cezaevine kadar- kapitalizmin genel gelişimiyle ilişkilendirilebilir. Rusche'nin vardığı sonuca göre, ceza şiddetinde ve yaygınlığında çeşitlenme, suçun niteliğinin değişmesi nedeniyle değil, daha çok, sermayenin ihtiyaç duyduğu emek gücünün tipindeki ve miktarındaki değişiklikler nedeniyle meydana gelmiştir: İşgücünün kıt olduğu zamanlarda bedensel cezalandırma ya da zorla çalıştırma ağır basar; çağcıl sanayi kapitalizminde görüldüğü gibi, emek fazlasının olduğu zamanlarda ise cezalandırmada idamlara ve cezaevlerine yönelme olur.

Michael Yates'in kaleme aldığı Bölüm 20, bizi bugüne, Büyük Daralmanın arifesine yaklaştırarak, 2008 öncesi "hızlı gelişim" zamanında işçi sınıfının psikososyal durumu üzerine odaklanıyor. Yates, ABD'deki işçi sınıfının yaşam ve çalışma koşullarını araştırıyor, geniş çoğunluğun içinde bulunduğu güvensizlik ve korku dolu bir yaşamı betimliyor. Örnek verdiği meslekler arasında,

yalnızca otomotiv işçileri değil, lokantalarda hizmet verenler, ofis elemanı olarak, kapıcı olarak, güvenlik görevlisi olarak ve sağlık elemanı olarak çalışanlar da yer alıyor.

Bu kısımdaki son seçimimiz, Sut Jhally ve Bill Livant'ın spor, yarışma ve kapitalizm konusunda kaleme aldıkları denemedir (Bölüm 21). Yarışmalı sporları kapitalist rekabetin kötücül bir aynası olarak gören başka Marksistlerin aksine, Jhally ve Livant, ölçütlerin ve sonuçların net olduğu yarışmalı sporların açıklığını, ölçütlerin ve sonuçların gizemleştirilmiş ve belirsiz olduğu kapitalizmdeki olağan rekabetle karşılaştırıyorlar.

Kültür ve Din

Kültür ve din konusunun işlendiği Kısım 5, Frankfurt Okulu kuramcıları Max Horkheimer ile Theodor Adorno'nun, Hollywood filmlerinden, ana akım popüler müzikten, çizgi filmlerden ve popüler kültür alanındaki diğer şirketsel kapitalist ürünlerden oluşmuş olarak tanımladıkları kültür endüstrisine yönelik klasik eleştirisiyle başlıyor (Bölüm 22). Kültür endüstrisi, kapitalist imalat yöntemlerini kültürel üretime sokmakla kalmaz, aynı zamanda, geleneksel halk kültürünün eleştirel içeriğini kapitalizm yanlısı ve uyumcu bir doğrultuda sığlaştırıp yavanlaştırır. Kültür endüstrisi, bu yolla, kapitalizme yönelik daha olumsuz bir duruşun işçi sınıfı içinde yaratılmasına yardımcı olur.

Bölüm 23'te Paul Werner, bir "yüksek kültür" kurumunu, New York'taki Guggenheim Müzesi'ni eleştiriyor. Werner'in yazdığına göre, yirmi birinci yüzyıl başında Guggenheim'ı yönetenler, sanat eserlerinin fiyatlarında yaratılan spekülasyonun ve gerek müzenin, gerekse müşterilerinin eşit belirlenlikle metalaştırılmasının gösterdiği gibi, sanat dünyası ile neoliberal kapitalizm arasında daha yakın bağlar kurulmasına yardım etmişlerdir.

Bu bölümü, kapitalizmde kültürün gelişiminde daha çağdaş bir an olan postmodernizmle ilgili Fredric Jameson'ın irdelemesi izliyor (Bölüm 24). Jameson, Andy Warhol'un, Frank Gehry'nin ve başka temsilcilerin yapıtlarında yansıtılan postmodern sanata ve mimarlığa özel bir dikkatle eğiliyor. Jameson'ın savunduğuna göre, bu yeni kültürel biçimlerdeki metalaştırılmışlık, derinliksizlik ve duygusuzluk, onun ünlü sözüyle, "geç kapitalizmin kültürel mantığı"nı ifade etmektedir.

Kısım 5'i, Ishay Landa'nın Marx ile Nietzsche'yi din alanında karşılaştıran irdelemesiyle bitiriyoruz (Bölüm 25). Landa, bu iki düşünürü burjuva ahlakına yönelik ortak bir ateist saldırıyı paylaşıyor gibi gösteren çağdaş çabaları eleştirerek, aksine onların, Hıristiyanlığa yönelik eleştiriye taban tabana zıt bakış açılarından yaklaştıklarını savunuyor. Landa'nın vardığı sonuca göre, Nietzsche'nin eleştirisi esas olarak seçkinci, tutucu ve antihümanist iken, Marx'ın eleştirisi eşitlikçi ve özgürlükçüdür.

Tarih

Tarih konulu Kısım 6, seçkin üç İngiliz tarihçinin çağcıl kapitalist, feodal ve eski Yunan-Roma üretim tarzlarını irdeledikleri üç makaleden oluşuyor. Bölüm 26'da E. P. Thompson, İngiliz işçi sınıfının 1789'dan 1840'lara kadar yaşam standardını ve sömürü düzeylerini ele alıyor. Bir bütün olarak, yeni oluşan işçi sınıfının erken dönem sanayi devrimini bir felaket olarak yaşadığını savunuyor. Thompson'ın, bazıları oldukça tutucu olan seçkin iktisat tarihçilerinin çalışmalarından örnekler vererek savunduğuna göre, Fransız Devrimine tepki olarak yükselen bir siyasal baskı dalgası ve işçi sınıfının yaşam deneyimleri, örgütleri ve geliştirdiği ayrı bir kültürle kendi kendisini oluşturması, bu iktisadi felakete eşlik etmiştir.

Bölüm 27'deki Perry Anderson'ın makalesi, bizi, Roma İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra Batı Avrupa'da feodal üretim tarzının doğuşuna geri götürüyor. Siyasal gücün ademimerkezileşmesi, serf-lord ilişkisi ve yarı bağımsız kentlerin gelişmesi dahil, Batı Avrupa feodalizminin ayırt edici özelliklerini irdeliyor.

Son olarak, Bölüm 28'de G. E. M. de Ste. Croix, geç dönem Roma'nın gerilemesini inceliyor. De Ste. Croix'nın bedensel cezalandırmayı, hapsedmeyi ve işkenceyi kapsayan sert vergi toplama sistemini sorgulayarak ileri sürdüğüne göre, üst sınıflar, "vampir gibi" bir sızdırma süreciyle toplumun kanını emmişler, böylelikle de imparatorluğun son iki yüzyılı boyunca köylüleri mahvetmişlerdir. Aynı zamanda, varlıklı senatör sınıfı vergilerden kaçınmayı sıklıkla başarmıştır. Üst sınıflar, köylüleri mahvetmekle, hem kendi vergi tabanlarını, hem de ordunun asker devşirdiği ana kaynağı kurutmuşlardır.

Sömürgecilik, Irk ve Cinsiyet

Sömürgecilik, ırk ve cinsiyet üzerine odaklanan Kısım 8, Afro-Karayipli filozof C. L. R. James'in ABD'de Zencilere ve İç Savaş'a ilişkin erken dönem denemesiyle başlıyor (Bölüm 29). James, Zenci bileşeni de dahil olmak üzere Köleliğin Kaldırılması (Abolisyon) hareketini, hem Frederick Douglass gibi liderleri açısından, hem de özgürlük mücadelesinden asla vazgeçmeyen kitleler açısından inceliyor. ABD'nin bu dönemdeki sınıfsal bileşimini de çözümlüyor ve Köleliğin Kaldırılmasına destek veren Ortabatı'daki özgür çiftçilere özel bir dikkatle eğiliyor. Sözüünü, Marx'ın ikinci bir Amerikan devrimi olarak ele aldığı İç Savaş ile ilgili yazılarını kısaca inceleyerek bağlıyor.

Bölüm 30'da Oliver C. Cox, geniş toplumsal-tarihsel açılardan kapitalizmi, köleliği ve ırkçılığı inceliyor. Cox, ten rengi önyargısı biçimindeki ırkçılığın, gerek Yunan-Roma, gerekse Ortaçağ dönemlerindeki modern öncesi Avrupa uygarlığının yaygın olarak benimsenen bir özelliği olmadığını savunuyor. Çağcıl biçimiyle ırkçılık, erken kapitalist dönemde milyonlarca Afrikalının kö-

leleştirilmesinden sonra ortaya çıkmıştır; o süreçte sistemin ideologları, gitgide, Afrika kökenli insanların sürekli köleleştirilmesini haklı göstererek köleliği akılcılaştıran bir görüşte karar kılmışlardır.

Bölüm 31’de Nancy Hartsock, toplumsal cinsiyete pek az dikkat gösterdiğini öne sürdüğü Marx tarafından geliştirilmiş birçok kategoriye eleştirel bir anlayışla benimseyerek, feminist bir tarihsel maddecilik geliştiriyor. Yeniden üretime/üremeye ve cinsel işbölümüne ilişkin maddeci bir kuram geliştiriyor. Tıpkı Marx’ın proleter bir bakış açısıyla kuram oluşturma çabası göstermesi gibi, Hartsock da feminist bir bakış açısıyla böyle yapmaya çalışıyor.

Bu bölümdeki son yazı, Kevin Anderson’ın Marx’ın geç dönem yazılarına ilişkin bir incelemesi (Bölüm 32). Anderson’ın savunduğuna göre, *Kapital*’in 1872-75 tarihli Fransızca basımı, Rusya’daki köy kömünizmiyle ilgili 1877-81 arası yazılar ve en önemlisi, Batı dışı ve kapitalizm öncesi toplumlar ile toplumsal cinsiyet konusunda 1879-82 arası yazılmış olup hâlâ bir kısmı yayınlanmadan duran defterler, kuramsal çalışmalarının merkezine toplumsal cinsiyeti, sömürgeciliği ve toplumsal gelişimin çok yönlü perspektiflerini yerleştiren bir Marx’ı bizimle tanıştırıyor.

Çevrebilim

Bu kitabın son kısmı çevrebilime ayrılmıştır. Bölüm 33’te John Bellamy Foster, çevrebilimin, Marx’ın yazılarında sonradan ihmal edilmiş olsa bile merkezî öneme sahip bir konu olduğunu savunuyor. Foster, Marx’ın “metabolik çatlak” (s. 611) diye adlandırdığı kavramına, kapitalist tarımsal üretimin insanlar ile dünya arasında sağlıklı bir etkileşimin temelini yıkıp yok ettiğini ifade eden bu kavrama özel bir dikkatle eğiliyor. Marx’ın bu yönüne ölümünden sonraki ilk yıllarda biraz dikkat harcanmış olmakla birlikte, ne pahasına olursa olsun endüstriyel gelişim için uğraşan, Marx’ın kapitalizme yönelttiği eleştirinin çevrebilimsel boyutlarını pas geçen Stalinizmin yükselişiyle bu irdelemeler yarıda kalmıştır.

Bölüm 34’te Paul Burkett, Marx’ın komünizm anlayışını inceliyor. Burkett, Marx’ın üretime yaptığı vurgunun sürdürülebilirliği dışladığı yolundaki yaygın kanıları çürütüyor. Marx’ın desteklediği komünal üretim tipinin “ortak mülkiyete yaşatılan trajedi”den uzak durduğunu, çünkü bunun akılcı şekilde planlandığını ve doğayı sömürmeyi insanın doğuştan gelen bir hakkı saymadığını savunuyor.

Marksizm serüveni başlasın artık –çünkü bizim size davetimiz bu!

I. KISIM

KURAM VE YÖNTEM

ŞEYLEŞME VE PROLETARYA BİLİNCİ

Georg Lukács

Köktenci olmak, meselenin köküne inmektir. Ne var ki, insan için kök, insanın kendisidir.

- Marx, *Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi*

Marx'ın, olgunluk dönemine ait iki büyük yapıtında, kapitalist toplumu bütünlüğü içinde betimlemeye ve temel doğasını apaçık ortaya sermeye koyulduğu zaman, işe metaların çözümlenmesiyle başlaması hiç de rastlantı değildir. Çünkü insanlık tarihinin bu aşamasında, dönüp dolaşıp sonunda o sorunda düğümlenmeyen hiçbir mesele yoktur ve meta-yapısı bilmececinin çözümünde bulunamayacak hiçbir çözüm yoktur. Elbette sorun, ancak Marx'ın kendi çözümlerinde rastlanan derinliğe ve kapsama ulaşmayı başarırca bu genellik derecesiyle irdelenebilir. Başka bir deyişle, meta sorunu yalıtılarak ele alınmamalı, hatta iktisattaki merkezî sorun olarak düşünülmemeli, bütün yönleriyle kapitalist toplumun merkezî, yapısal sorunu olarak düşünülmelidir. Ancak böyle yapılırsa, meta-ilişkileri yapısının, burjuva toplumunun tüm nesnel biçimlerini, yanı sıra da bunlara denk düşen tüm öznel biçimleri kapsayan bir model ortaya koyması sağlanabilir.

I

ŞEYLEŞME OLGUSU

I

Meta-yapısının özüne sık sık işaret edilmiştir. Bunun temeli, insanlar arasında kurulup bir şey karakterine bürünen, dolayısıyla bir "hayalet nesnellik" kazanan, yani temel doğasının -insanlar arası ilişki olduğunun- tüm izlerini gizleyecek kadar kesinlikle akılcı ve her şeyi kapsayıcı gibi görünen bir özerklik kazanan bir ilişkidir. Bu sorunun bizatihi iktisat açısından taşıdığı merkezî önemi irdelemek bu incelemenin kapsamını aşar. Kaba Marksistlerin, bu baş-

langıç noktasının terk edilmesinden kaynaklanan iktisadi öğretilerini de ele almayacağız.

Buradaki amacımız, Marx'ın iktisadi çözümlerini *temel almak* ve oradan yola çıkarak hem nesnel bir biçim olarak, hem de buna denk düşen öznel bir duruş olarak metaların fetiş karakterinden doğan sorunları irdelemeye geçmektir. Kapitalizmin ideolojik sorunları ve yıkılışı konusunda açık seçik bir içgörü edinebilmemizin tel yolu, işte bunu anlamaktır.

Sorunun kendisiyle cebelleşmeden önce, meta fetişizminin, çağımıza, modern kapitalizm çağına ait *özgül* bir sorun olduğunu çok açık seçik kavramış olmalıyız. Meta mübadelesinin ve buna karşılık gelen hem nesnel hem öznel meta ilişkilerinin, toplum henüz çok ilkelken var olduğunu biliyoruz. Ne var ki, *burada* tartışma konusu olan soru şudur: Yapısal sonuçlarıyla birlikte meta mübadelesi, toplumun *topyekûn* dış ve iç yaşamını ne dereceye kadar etkileyebilmektedir? Dolayısıyla, bir toplumda metabolik alışverişin başat biçimi olarak bu tür mübadelenin ulaştığı boyut, basitçe, nicel açıdan –başat meta biçiminin şeyeleştirici etkileriyle halihazırda aşındırılmış olan modern düşünce tarzlarıyla uyum gösterecek şekilde– ele alınamaz. Bu biçimin başat olduğu, yaşamın her anlatımına derinden işlediği bir toplum ile yalnızca dönem dönem kendini gösterdiği bir toplum arasındaki ayrım, esasında nitel bir ayrımdır. Çünkü, hangi durumun geçerli olduğuna bağlı olarak, söz konusu toplumlardaki tüm öznel olgular nitel açıdan farklı şekillerde nesnelleştirilir.

Marx, ilkel toplumlarda meta biçiminin temel olarak ancak dönem dönem kendini göstermesine büyük vurgu yapar: “Özgün doğal mübadele biçimi olan doğrudan değiş tokuş, metaların paraya dönüşümünden çok, kullanım değerlerinin metalara dönüşümünün başlangıcını temsil eder. Mübadele değeri henüz kendine ait bir biçime sahip değildir, hâlâ kullanım değerine doğrudan bağlıdır. Bu iki şekilde açığa çıkar. Tüm örgütlenişle üretim, mübadele değerlerinin değil kullanım değerlerinin yaratılmasını amaçlar ve ancak bunların sunumu tüketim ölçüsünü aştığı zaman, kullanım değerleri artık kullanım değeri olmaktan çıkarak mübadele aracı, yani meta haline gelir. Aynı zamanda bunlar, ancak zıt kutuplarda toplanan doğrudan kullanım değerleri olmanın sınırları içinde meta haline gelir, öyle ki sahiplerince değiş tokuş edilecek metalar, her ikisi için –her meta, ona sahip olmayan için– kullanım değerine sahip olmalıdır. Aslına bakılırsa, meta mübadelesi, ilkel toplulukların bünyesinde doğmaz, onların bittiği yerde, yani başka topluluklarla temasa geçtikleri sınırların birkaç noktasında doğar. İşte orada değiş tokuş başlar ve oradan, topluluğun içine dönüp yayılarak onu ayrıştırır.”¹ Gördüğümüz gibi, kendine yönelen meta mübadelesinin parçalayıcı etkisine ilişkin gözlem, metaların başat hale gelmesinden kaynaklanan nitel değişmeyi açıkça ortaya koyuyor.

1 *Ekonomi Politikin Eleştirisine Katkı*, s. 53.

Bununla birlikte, metalar bir toplumun içsel yapısı üzerinde bu etkiyi yaptığı zaman bile, o toplumun oluşturuçu öğeleri haline gelmeleri için bu yeterli değildir. Bunun gerçekleşmesi için, meta yapısının –yukarıda vurguladığımız gibi– toplumun bütün yönlerine nüfuz etmesi ve o toplumu kendi suretinde yeniden yoğurması gerekir. Mübadele değerlerinin üretiminde rol oynayan bağımsız süreçlerle dışsal bir bağın kurulması yeterli değildir. İnsan toplumunun metabolizmasını düzenleyen birçok biçimden biri olarak meta ile tümel yapılandırıcı ilke olarak meta arasındaki nitel fark, yalıtık bir olgu olarak meta ilişkisinin olsa olsa toplumun yapısı ve örgütlenişi üzerinde olumsuz bir etki yarattığı gerçeğini aşan sonuçlar yaratır. Bu ayırım, kategorinin kendisinin doğası ve geçerliliği üzerinde yansımalara da sahiptir. Evrensel olduğu durumlarda meta, tikel, yalıtık, başatlıktan yoksun olduğu durumlardakinden farklı şekilde kendini dışa vurur.

Sınırların keskin bir biçimde çizilmemiş olmasının, belirleyici ayırımın nitel doğasını bulandırmasına meydan verilmemelidir. Marx, meta mübadelesinin başat olmadığı durumu şöyle tanımlamıştır: “Ürünlerin değış tokuş edildiğı nicel oran başlangıçta oldukça keyfidir. [Ürünler] değış tokuş edilebilir oldukları, yani bir ve aynı üçüncü şey cinsinden ifade edilebildikleri ölçüde meta biçimine bürünür. Değış tokuşun sürmesi ve değış tokuş için yeniden üretimin daha düzenli bir hal alması, bu keyfiliğı gitgide azaltır. Ama ilk başta üretici ve tüketici için değil, onlara aracılık eden için, yani parasal fiyatları karşılaştırıp farkı cebine indiren tüccar için. Edimleri aracılığıyla eşdeğerliliğı kuran odur. Aslında başlangıçta tüccarın sermayesi, denetimi altında bulunmayan sonuçlar ile kendisinin koymadığı koşullar arasındaki aracılık faaliyetinden ibarettir.”²

Metanın toplumda başat biçim halini aldığı noktaya ulaştığı *bu* gelişmesi ise, çağcıl kapitalizmin doğuşuna kadar meydana gelmedi. Bu yüzden, iktisadi ilişkilerin kişisel doğasının kapitalist gelişimin başlangıcında hâlâ ara sıra açık seçik anlaşılmasına, ama süreç ilerledikçe ve biçimlerin karmaşıklığı artıp dolaysızlığı azaldıkça, şeyleşmenin örtüsünü kaldırıp içini gören birilerine rastlamanın gitgide zorlaşmasına ve seyrekleşmesine şaşmamak gerekir. Marx meseleyi şu şekilde görür: “Önceki toplum biçimlerinde, bu iktisadi gizemleştirme, başta parayla ve faiz getiren sermayeyle ilgili olarak ortaya çıktı. Öncelikle kullanım değeri için, dolaysız kişisel gereksinimler için üretimin başat olduğu yerlerde; ikinci olarak da, Eski ve Orta çağlarda görüldüğü gibi, toplumsal üretimin geniş tabanını köleliğin ya da serfliğin oluşturduğu yerlerde, bu, eşyanın doğası gereğı söz konusu olamaz. Orada, üretim koşullarının üreticiler üzerindeki hâkimiyeti, üretim sürecinin dolaysız itici gücü gibi görünen ve herkesçe açıkça görülen tahakküm ve kölelik ilişkilerince gizlenir.”³

2 *Kapital* III, s. 324.

3 *Kapital* III, s. 810.

Meta, ancak bir bütün olarak toplumun tümel kategorisi haline geldiği zaman su katılmamış özüyle anlaşılabilir. Meta ilişkilerinin ürettiği şeyleşme ancak bu bağlamda, hem toplumun nesnel evrimi için hem de insanların ona karşı aldıkları tutum için belirleyici önem kazanır. Meta ancak o zaman insanın bilincinin bu şeyleşmeyi dışı vuran biçimlere tabi kılınması için ve insanların süreci kavrama ya da yıkıcı sonuçlarına başkaldırarak, bu şekilde yaratılmış “ikinci doğa”ya kölelikten kendilerini kurtarma çabaları için yaşamsal hale gelir.

Marx, temel şeyleşme olgusunu şöyle betimler: “Demek ki, meta biçiminin esrarlı bir şey oluşunun basit nedeni, metada, insanların emeğinin toplumsal niteliğinin onlara, kendi emeklerinin ürününe yapıştırılmış nesnel bir özellik gibi görünmesi; üreticilerin kendi emeklerinin toplam sonucuyla ilişkilerinin onlara, kendi aralarında değil de, emeklerinin ürünleri arasında bir toplumsal ilişki gibi görünmesidir. Emek ürünlerinin metalar, yani nitelikleri duyusal olarak hem algılanamaz hem de algılanabilir olan toplumsal nesnelere haline gelmesinin nedeni işte budur. (...) Bu, insanların arasındaki, onların gözünde nesnelere arasındaki hayali bir ilişki biçimine bürünen, belirli bir toplumsal ilişkiden başka bir şey değildir.”⁴

Burada temel önem taşıyan husus, bir insanın kendi faaliyetinin, kendi emeğinin, bu durum nedeniyle, nesnel ve kendisinden bağımsız bir şey haline, insana yabancı bir özerklik sonucunda onu kontrol eden bir şey haline gelmesidir. Bu olgunun, hem nesnel hem de öznel bir yanı vardır. *Nesnel olarak*, nesnelere ve şeyler arası ilişkilerden oluşan bir dünya (metaların ve pazardaki hareketlerinin oluşturduğu dünya) ortaya çıkar. Bu nesnelere yöneten yasalar, gerçekte adım adım insanlarca keşfedilir, ama öyle olsa bile, bunlar, kendi güçlerini üreten görünmez kuvvetler olarak insanın karşısına dikilir. Birey, bu yasalar hakkındaki bilgisini kendi yararına kullanabilir, ama süreçte kendi faaliyetiyle değişiklik yapamaz. *Öznel olarak* –piyasa ekonomisinin tam geliştiği yerlerde– insanın faaliyeti, kendine yabancılaşır, toplumun doğal yasalarının gayriinsani nesnelliğine tabi şekilde, tıpkı başka herhangi bir tüketim malı gibi, insandan bağımsız olarak kendi yolunu tutması gereken bir metaya dönüşür. “Kapitalist çağın ayırt edici özelliği,” diyor Marx, “emekçinin kendi gözünde bile, emek gücünün, ona ait bir meta biçimine bürünmesidir. Öte yandan, emek ürünlerinin meta biçimi, ancak bu anda genel bir hal alır.”⁵

Demek ki, meta biçiminin evrenselliği, metalarda cisimleşmiş insan emeğinin soyutlanmasından, hem nesnel hem de öznel olarak sorumludur. (Öte yandan, bu soyutlanma süreci tamamlandığı içindir ki, bu evrensellik tarihsel olarak mümkün olur.) *Nesnel olarak*, meta biçimi, farklı niteliklere sahip nesnelere eşit mübadelesini kolaylaştırdığı kadarıyla, ancak bu biçimsel eşitlik

4 *Kapital I*, s. 72. Bu zıtlık konusunda karşı. Malların kendi değerleri üzerinden mübadelesi ile üretim maliyetleri üzerinden mübadelesi arasındaki katıksız ekonomik ayırım. *Kapital III*, s. 174.

5 *Kapital I*, s. 170.